

Сагынбай кызы Н.

**ЭГЕМЕНДҮҮ КЫРГЫЗСТАНДЫН АЙЫЛ ЧАРБАСЫН РЕФОРМАЛООНУН
УКУКТУК НЕГИЗДЕРИ**

Сагынбай кызы Н.

**ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ АГРАРНОЙ РЕФОРМЫ СУВЕРЕННОГО
КЫРГЫЗСТАНА**

Сагынбай кызы Н.

**THE LEGAL BASIS OF THE AGRICULTURAL REFORM
OF INDEPENDENT KYRGYZSTAN**

УДК:947:001 (575.2)

В процессе осуществления сельскохозяйственных реформ были использованы основные нормативные акты законодательства. Начиная с 1991 по 2000 годы были разработаны и использованы 442 разных документов из них 47 законов, 49 указов Президента и постановления Правительства.

Executive normative documents were used in carrying out the process of agricultural reform from 1991 of 2000, 442 different documents were worked out and used the agriculture. Among the numbers mentioned above 47 of them were laws, 49 of them were declarations of the President and decisions of the government.

Эгемендүүлүк алгандан кийин 1991-жылдары республиканын экономикасын рынок мамилелерине өткөрүү боюнча укуктук-нормативдик актылар даярдалган. Агрардык кайра түзүү эки негизги багыт боюнча иш алып барган: жерге болгон суроо талаптарды чечүү жана өндүрүштү түзүүнүн социалдык-экономикалык формаларын реформалоо жүргөн. Кыргызстанда менчик жана чарба ишин жүргүзүү формаларын өзгөртүп, рынок мамилелерин өздөштүрүүгө байлакыштуу жүргүзүлүп жаткан агрардык реформаны үч этапка бөлүүгө болот: Баштапкы мез-гил (1991-1995-жж.) жана 1996-жылдан тартып 2000-жылга чейин, ал эми үчүнчү этап 2000-жылдан бүгүнкү күнгө чейин уланып келет. Бул реформанын негизинде жерге болгон менчик мамилелер кайрадан түзүлө баштаган. Биринчи этабында жаңы укуктук база түзүлүп, 1991-жылдын 15-февралында Дыйкан чарбалар жөнүндө кабыл алынган мыйзамда көрсөтүлгөн. Анын негизги максаты дыйкандарга ээлик кылууга жер берүү жана аларды жердин ээси катары эсептөө жана жерди бөлүүдө жерге болгон нормативдик укуктардын өзгөрүүсү менен колхоз-совхоздор пайдаланган жерлерди бөлүштүрүп, жер үлүшүн жана аны дыйкандарга узак мөөнөткө конкурстук негизде арендага берүү, жеке чарбаны түзүү шарт-тары каралган [1].

Агрардык реформанын 1991-1995-жылдарга туура келген биринчи этабында жеке менчикке негизделген ишкердүүлүк иш-аракеттерин өнүктүрүү үчүн нормативдик-укуктук актылар кабыл алынган. Атап айтсак, 1991-жылдын ноябрь айында "Кыргыз Республикасынын айыл чарбасында жер жана башка өндүрүш мамилелерин калыптандыруучу иш-чараларды камсыз кылуу

жана ишке ашыруу жөнүндө" деген атайын мыйзам кабыл алыгган. Ал мыйзамда "Жер кодекси" жана "Жер реформасы жөнүндө", дыйкан (фермер) чарбасынын жетишээрлик иш аткарышы белгиленген. Ошол мезгилдеги саясий күчтөр тарабынан реформаны ишке ашырууда тоскоолдуктар болуп келген. Анткени учурдагы тиешелүү жетекчилер жеке кызыкчылыгынан чыга алган эмес. Колхоз-совхоздордун жетекчилери жана мамлекеттик аппараттын көптөгөн кызматкерлери өздөрү каалагандай менчиктештирүүгө жетишкен. 1991-жылдын 10-ноябрда Кыргыз Республикасынын айыл чарбасында жер жана башка өндүрүш мамилелеринин калыптандыруучу иш-чараларды камсыз кылуу жана ишке ашыруу жөнүндөгү Президенттин жарлыгына ылайык Улуттук жер фонду түзүлүп, анын эсебине ыксыз пайдаланган же пайдаланбаган жер участоктору, колхоз-совхоздордун жана башка чарбалардын жерлери бүт киргизилген. Реформанын экинчи этабында 1996-2000-жылдары жер үлүштөрүн пайдалануу институту киргизилип, жерди мураска калтырууга, күрөөгө коюуга, ижарага берүүгө укук берилген. Айыл чарба өндүрүшүндө колдонулган жерлердин 75 пайызы ушундай үлүштөргө бөлүнүп берүүсү мүнөздүү. 1998-жылдын 17-октябрь айында өлкөдө жүргүзүлгөн референдумдун негизинде жерге карата жеке менчик институту конституция менен бекитилип, жер товар катарында колдонулган. Ал эми агрардык реформанын үчүнчү этабы 2001-жылы башталып, бүгүнкү күнгө чейин уланып келет. Бардык жерде, айыл жашоочуларына жана граждандарга жер участоктору бөлүнүп берилип, дыйкан чарбаларды жана айыл чарба өндүрүштүк кооперативдерди түзүү тапшырмасы берилген [2].

Кыргызстанда агрардык жана жер реформасын жүргүзүүгө, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 1994-жылдын 25-мартындагы №148 "Жер жана агрардык реформаны тереңдетүү боюнча биринчи кезектеги чаралар" жөнүндөгү токтому менен Кыргыз Республикасынын Айыл, суу, чарба жана азык-түлүк министрлигине агрардык сектордо менчикти мамлекеттен ажыратуу жана менчиктештирүү (реформалоо) боюнча ыйгарым укуктар берилген. 1994-жылы ошол эле Кыргыз Республикасынын Айыл, суу чарба жана азык түлүк министрлигинин түзүмүндө агрардык

жер реформасынын Республикалык Борбору түзүлгөн анын курамына областтык жана райондук агро-жер реформасынын борборлору кирген, алар жер жана агрардык реформаны улантуу үчүн аракеттер жасалган [3]. Райондук жана айыл-дык деңгээлде жер жана агрардык реформаны агро - жер реформасынын райондук жана областтык борборлору Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик каттоосунун райондук структураларынын жана жергиликтүү бийлик органдарынын (райондук мамлекеттик администрациялар, айылдык жана поселкалык кеңештердин органдарынын) катышуусу менен жүргүзүлгөн. Бүткүл агрардык тармакта түп тамырынан берки реформа 1994-жылда башталды. Кыргыз Республикасынын Президентинин 1994-жылдын 22-февралындагы "Кыргыз Республикасында жер жана агрардык реформаны теревдетүү боюнча чаралар жөнүндөгү" Жарлыгы чыккан. Бул Жарлык Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 1994-жылдын 22-августундагы №632 "Жер жана агрардык реформаны жүргүзүү жөнүндө" жоболорду бекитүү тууралуу токтом менен иш жүзүнө ашырылган, анда конкреттүү нормалар менен айыл чарба ишканаларын реформалоонун шарттары жана тартиби, Кыргыз Республикасынын жер үлүшү алууга укугу бар жарандарга, жер берүүнүн тартиби аныкталган [4].

Жер жана агрардык реформанынын жүрүшүндө жерге толгон тийиштүү мыйзамдар жана өкмөттүк токтомдор кабыл алынган. Айыл чарбасындагы реформа процесси мыйзам чыгаруучу-нормативдик ак-тылардын негизинде ишке ашкан. Анткени, 1991-жылдан тартып айыл чарбасында 442 ден ашуун ар түрдүү документтер анын ичинде 47 мыйзам, Президенттин 49 жарлыгы жана Өкмөттүн токтомдору иштелип чыгып, колдонулган [5]. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Мыйзам чыгаруу жыйынында Граждандык кодекс (1996-жылдын 18-майда №15,16 жана 1998-жылдын 5-январда №1,2) кабыл алынып, атуулдардын укугу, жеке жана юридикалык жактын ар түрдүү субъектерде менчиктин түрдүү формаларын жана башкаруу органдардын байкоо кеңештерин түзүү каралган. Жер жана агрардык реформанын жаңы багыттарына ылайык бардык жүргүзүлгөн иш аракеттерди натыйжалуу аяктоо гана эмес, жалпы экономиканы кайра калыбына келтирүүгө багытталган. Кыргыз Республикасынын Президентинин 1995-жылы 3-ноябрда №297 Кыргыз Республикасында жер жана агрардык реформаны андан ары өнүктүрүү жана мамлекеттик колдоо боюнча чаралар жөнүндө Жарлыгы чыккан. Жер участкаларын (үлүштөрүн пайдаланууга айыл калкынын укуктарын ишенимдүү коргоону камсыз кылуу, жер рыногун түзүү жана аны туруктуу иштетүү, жайыттарды пайдаланууну реформалоо, дыйкан чарбаларынын жана айыл чарба кооперативдеринин иши үчүн рыноктук шарттар каралган. Дыйкандардын жер участкаларын (үлүштөрүн) пайдалануу укугу 99 жылга узартылган [5]. Жого-

рудагы Жарлыкка ылайык төмөндөгү архивдик материалдар менен далилдөөгө болот. Кыргыз Республикасынын Президентинин 1995-жылы 3-ноябрда №297 Кыргыз Республикасында жер жана агрардык реформаны андан ары өнүктүрүү жана мамлекеттик колдоо боюнча чаралар жөнүндө Жарлыгына ылайык Жала-Абад облусундагы Сузак районуна караштуу "Курманбек" совхозун менчиктештирүү жөнүндө жалпы коллективдин жыйналышын карап, Сузак райондук мамлекеттик администрациянын №122 токтомунун негизинде "Курманбек" совхозун реформалоо боюнча КРнын Айыл чарба жана азык-түлүк министрлигинин жер жана агрардык реформа боюнча башкармалыктын 1995-жылдын 14-июлундагы №97 токтомуна ылайык жер үлүштөрүн бөлүштүргөн. Сузак районундагы "Ак Мечит" колхозун реформалоо боюнча мыйзамга ылайык, жалпы колхоздун эмгек жамаатынын жыйналышынын, Сузак райондук мамлекеттик администрациянын №7 токтомун эске алып, 1995-жылы 14-июлда Жер жана агрардык реформа боюнча башкармалыктын №96 токтому кабыл алынып, менчиктештирген [6].

Кыргызстандагы агрардык-жер реформасынын биринчи этабы жалпысынан ийгиликтүү ишке ашкандыгын белгилөө керек. Натыйжада жер өзүнүн ээсин тапты, ал сатып алуу-сатуунун объектисине айланды, айыл чарбасында рыноктук мамилелер калыптанدى. Арийне, агрардык-жер реформасын андан ары өнүктүрүү үчүн жаңыча ыкмалар, демек, жаңы агрардык саясатты иштеп чыгуу жана кабыл алуу зарыл болгон. Мындай саясат агрардык-жер реформасынын биринчи этабынын негизги идеяларын ырааттуу улантуу менен бирге, өлкөнүн агро-өнөржай комплексинин өнүгүү багыттарын жана артыкчылыктуу тармактарын аныктап, алдыдагы мезгил үчүн реформанын структуралык, финансы-кредиттик жана нормативдик-укуктук камсыз болуусун ишке ашырды.

Бүгүнкү күндө мамлекет толугу менен материалдык-техникалык ресурстарды жана өндүрүлгөн продукцияны борборлоштуруу пландоо жана бөлүштүрүү саясатын ачыкка чыгарды. Ошол эле мезгилде чарбалык субъектилердин продукция өндүрүү жана аны сатып өткөрүү ишине көмөк көрсөтүү, салык салуу, кредит берүү маселелери боюнча жеңилдетилген шарттарды түзүү, кеңеш берүү жана - дагы башка көмөкчү кызматтарды көрсөтүү үчүн шарттар каралды.

Акыркы жылдары агрардык-жер реформасын жүргүзүү боюнча республикабызда кыйла жетишкендиктер болуп, айыл чарбасындагы дүң продукциясынын жылдык өсүшү орто-эсеп менен 6% деңгээлинде жогорулаган. 2003-жылы 90%дан ашык айыл чарба продукциясы жеке сектордо өндүрүлгөн, анын 44 пайызы дыйкан жана фермердик чарбалардын үлүшүнө туш келген. 286 миңден ашык дыйкан (фермердик) чарбалары, 700 жакын ар кандай бирикмелер, анын ичинде 462 кооперативдер түзүлгөн. Натыйжада азык - түлүк

продуктуларынын айрым түрлөрү боюнча өзүн-өзү камсыздоого жетишип, мындай жагдай калктын муктаждыгынын минималдуу нормасының деңгээлинде өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугунун негизги милдеггерин чечүүгө көмөкчү болду. Товардык айыл чарба продукциясынын негизги өндүрүүчүлөрү болуп майда дыйкан жана фермердик чарбалар эсептелет.

1998-жылы жерге жеке менчиктин киргизилиши менен айыл калкынын жерге карата болгон мамилеси түп тамырынан бери өзгөрдү. Кыргыз Республикасынын Жер кодекси 1999-жылдын 2-июнундагы №45 Кыргыз Республикасынын Мыйзамына ылайык күчүнө киргизилген. Ушул Кодекс Кыргыз Республикасындагы жер мамилелерин, жерди пайдалануу укуктарынын пайда болуу негиздерин жана ушул укуктарды ишке ашыруунун жана аны токтотуунун тартибин жана аларды каттоону жөнгө салат жана жеке менчиктин шарттарындагы жер-рынок мамилелерин түзүүгө жана жерди сарамжалдуу пайдаланууга жана коргоого багытталган. Жыйынтыктап караганда бул иш чаралар жер рыногун киргизүүгө мүмкүндүк берди жана ал жылдан жылга өнүгүүдө. 1999-жылы кабыл алынган, мыйзам

республиканын агро-өнөр жай чөйрөсүндө топтолгон маселелерди чечүүдө, өндүрүштүк мамилелерди жөнгө салууда маанилүү укуктук база болуп калды.

Адабияттар:

1. Правовые основы реформы в сельскохозяйственной сфере и механизмы их осуществления. Б., 2000, - 25с.
2. Аграрные реформы в условиях переходного периода к рынку. //Сборник научных трудов. Ч. 1. –Б., 1996.
3. Мусабеков О.М., Мусабеков А.О., Мусабеков А.О. Реформы и социально - экономического развитие села (Кыргызстан, XIX-XX вв.) //Учебное пособие для вузов по истории экономики. - Бишкек, 1999г. - 252с.
4. Карабаев Н.А. Агрардык тармакты тез өнүктүрүү мезгилдин талабы. //Айыл өкмөтү, №18 (66), 6-июнь. 2008, 1-3-66.
5. Джумалиева Э. Кооперация крестьянских хозяйств основной путь повышения эффективности сельскохозяйственного производства в условиях перехода к рынку.-Б., 1997. 35-6.
6. Текущий архив МСХ и П КР,1642, РЦАЗР, № 39-д. 12-6.

Рецензент: к.и.н., доцент Авазов Э.А.